

gyakorlatot elvégeztettek, s az ezekből leszűrt tapasztalatok kiegészítéseképpen minden témakörben egy-egy további vers feldolgozására kerül sor.

Az egyes témakörök azonos metodikai felépítésűek: a gyakorlatok bemutatása minden esetben a „jelviszony” szóban forgó összetevőjének rövid leírásával és a vele kapcsolatos feladatok céljának rövid elemzésével kezdődik, majd a kísérlet eredményeinek leírása és kommentálása következik, végül ötleteket kapunk további feladatok elvégzésére. A fejezet végén a kreatív—produktív versmegközelítési mód komplexebb, több kreatív művet egyidejű elvégzését igénylő típusára találunk példákat.

A könyv *Utószavában* néhány összefoglaló megjegyzést tesznek a szerzők, továbbá felvázolják módszerük finomításának lehetséges irányait, rávilágítva arra, amit a szemiotikai textológia a továbbiakban nyújthat mind a kreatív—produktív, mind az analitikus—kreatív versmegközelítést illetően.

S ha az olvasó egyetért ezzel a módszerrel, ha kedve támad arra, hogy akár az oktatásban, akár 'csak' társas szórakozásként kipróbálja, a szerzők nem hagyják magára. A könyv végén álló *Antológiában* tizenöt költő negyvenöt versét gyűjtötték össze — mintegy ajánlatképpen — kreatív—produktív gyakorlatok végzésére, végeztetésére. A gyakorlatok mindegyike ugyan nem végezhető el valamennyi verssel, de az antológia használójának munkáját megkönnyíti, hogy a versek mellett ott találja a feldolgozásukhoz javasolt gyakorlattípusok azonosító számát.

A könyvet az alkalmazott terminus technicusok alfabetikus jegyzéke, az *Index* zárja, megkönnyítve a kulcsfogalmak visszakeresését. A további tájékozódást az egyes fejezetek végén álló bibliográfiai ajánlás segíti.

Kiss Andrea

Irodalom

Vass László, *Nyr.* 116. (1992.) 4. 474—476.

Rácz Endre: Mondatgrammatika és szöveggrammatika

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének kiadványa, *Linguistica — Series C — Relations*, 6. Budapest, 1992. 15 p.

Rácz Endre tanulmánya kiválóan szemlélteti a tudományfejlődés egyik formációját, amelyben rég ismert tények összekapcsolásával a kutató új, speciális jegyet ismer fel. Az egyéni érdem szempontjából persze nem mellékes, hogy felismerése váltja-e majd ki az addig fel sem tett kérdést, vagy pedig már a válasz keresése vezette őt el a rég ismert tények új összekapcsolásához. Ilyen értelemben az érdem Rácz Endréé, de még előtte is a magyar nyelv, amely a mennyiségjelzős főnév és a gyűjtőnév mellett alaki egyeztetést ír elő a mondategységben (pl. *Sok fiú jött.*); ha viszont „az efféle szerkezetű mondatok egy újabb mondat kapcsolódik (vagyis az addigi önálló mondat egy szöveg részévé válik — B. I.), amelybe implicit alanyként az előző mondat alanya értendő, érvénybe lép az értelmi egyeztetés (*Sok fiú jött ki a pályára. Megnézték a mérkőzést*)” (2).

E kétféle, vagyis az alaki, valamint az értelmi egyeztetés a magyar gram-

matikaírás kezdetétől ismeretes; miként az is, hogy ami ebben az általánosabbhoz (pl. az indogermán nyelvekhez) képest magyar sajátosság, az a mondategységen belüli alaki egyeztetés, azaz mondatgrammatikai jelenség. Ebből itt azonban mégis a szöveggrammatika „húz hasznát”. A két tartomány (a mondat, illetőleg a szöveg) kétféle (alaki, illetőleg értelmi) egyeztetése az egyetlen „speciális jegy” (2), amely értelmet ad az önálló, vagyis a mondatgrammatikától elkülönített szöveggrammatikának. Legalábbis az olyan szöveggrammatikának, amelyen nem a szöveg egészét, hanem az egyes mondatokat szöveggé összefűző eszközök, kategóriák kutatását (feltárását, összegyűjtését, rendszerezését stb.) értik.

Rácz Endre tanulmánya eredetileg előadásként hangzott el az MTA Nyelvtudományi Intézetében 1990. október 20-án. Két kérdést vizsgál. Egyiket („az értelmi egyeztetés a mondatban és a szövegben”) rövidebben, mivel ezt könyvében Rácz Endre gazdagon tárgyalja (*Az egyeztetés a magyar nyelvben*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991. 146–233); a másik kérdés részletesebb megválaszolása („az anaforikus névmásoknak, illetőleg a főmondatbeli utalószóknak a viszonya”) ebben a kiadványban jelenik meg először.

E két kérdés tárgyalása előtt Rácz Endre a szöveggrammatika egészéről ad lényegi jellemzést. Megállapítja, hogy „szöveggrammatikáról kétféle értelemben beszélhetünk” (1). Egyrészt vizsgálhatjuk a szöveg egészének mint jelkomplexumnak a grammatikáját, miként Dijk, Lang, Petőfi, Rieser stb.; másrészt „szöveggrammatikának nevezhetjük azoknak a grammatikai eszközöknek, kategóriáknak a kutatását, amelyeknek segítségével a mondatokat szöveggé fűzzük össze”. A szokásosan ide sorolt eszközök, vagyis a névelőhasználat, az anafora, a névmásítás; az ellipszis és az egyeztetés; a kötőszók; az igemódok és az igeidők használata; a mondatok téma—reátagolása, valamint az előfeltevések felsorolása után Rácz Endre ide tartozó tárgynak tekinti az idézést és a vendégszövegeket is. A tárgyának vázlatos áttekintésével jellemzett szöveggrammatika-felfogáshoz kapcsolódik Rácz Endre. Nem csupán ki egészíti a szövegkonexió felsorolt eszközeit, hanem ezek részletes vizsgálatával segít megvilágítani, s a mondatgrammatikától elkülöníteni a tárgyával: vagyis az eszközeinek felsorolásával jellemzett szöveggrammatikát.

Rácz Endre tanulmánya két kérdést vizsgál.

Az értelmi egyeztetés a mondatban és a szövegben. Az értelmi egyeztetés az új szövegmondatban kötelező, az összetett mondatban választható, az egyszerű mondatban tilos.

Sok fiú jött ki a pályára. Megnézték a mérkőzést.

Sok fiú jött ki a pályára és megnézték/megnézte a mérkőzést.

Sok fiú jött ki a pályára, hogy megnézzék/megnézzék a mérkőzést.

** Sok fiú megnézték a mérkőzést.*

„Tehát az értelmi egyeztetéssel — vonja le a következtetést Rácz Endre — a magyar nyelv olyan sajátságokat mutat fel, amelyek tekintetében a mondaton belüli egyeztetés szabályai elkülöníthetők a mondatok közötti, azaz a szövegszintű egyeztetés szabályaitól, vagyis nem a mondatgrammatikai szabályoknak a változatlan működésével állunk szemben a mondatoknak szöveggé fűzésekor. Joggal mondhatjuk tehát, hogy ezek nem a mondatgrammatikának, hanem az előadás által jellemzett, értelmezett szöveggrammatikának a szabályai.” (4.)

Második kérdésként Rácz Endre a főmondatbeli utalószó használatát vizsgálja az anaforával és a kataforával összefüggésben. Hogy itt a szövegbeli utalórendszernek a

koreferencián alapuló két fontos eszközéről van szó, már a bevezető példa meggyőzően szemlélteti. A kataforikus szerepű *ez* mutató névmás postcedense a *pusztuló fáját*; az anaforikus szerepű személyes névmás — az alábbi részletből hiányzó — antecedense először a vers címében jelenik meg (Arany: *Széchenyi emlékezete*):

Midőn magát *ez* nem tudá szeretni,
Ő megszerette *pusztuló fáját*.

Az utalósót Rácz Endre — mások nyomán — mint grammatizálódott (mondatgrammatikai szerepre lefoglalt) anaforikus, kataforikus névmásként vizsgálja. A mondatgrammatikai (utalósói) szerepkörre — a magyarban — a kataforikus irány foglaldott le; a visszautaló (anaforikus) irány jobbra a szövegszervező szerepkörben maradt meg. Ezek együttes előfordulásaiban is elkülöníthető kétféle szerepét részletezően mutatja be a tanulmány.

A mondatgrammatika—szöveggrammatika vonatkozásában megemlíti Rácz Endre a tárgyas ragozást is mint olyan eszközt, amely hozzájárulhat a magyar szövegmondatok összekapcsolásához; s így e három grammatikai eszközzel végül Rácz Endre kettős célt valósít meg. Egyik annak bizonyítása, hogy van értelme magyar szöveggrammatikáról beszélni; másik annak szemléltetése, hogy a konnexitás eszközei — miként a mondatgrammatikai eszközök a leíró nyelvtenban — elkülönített módon is vizsgálhatók.

Ha mindez — s ezt már a recenziens fűzi hozzá — elkülöníthető is a szöveg egésének mint jelkomplexumnak a vizsgálatától, a szövegtudomány adott feladatában (vagy tudománytörténeti szakaszában) bizonyára egyesül is azzal.

Békési Imre

Irodalom

Elekfi László, *MNy*. LXXXVIII. (1992.) 4. 488—493.

A Világirodalmi Lexikon tizennegyedik kötetének 'szöveg'-szócikkeihez

Főszerk.: Szerdahelyi István, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992. 878 p. 707—729

A magyar irodalomtudomány eddig alighanem legnagyobb szabású kollektív vállalkozása, a *Világirodalmi Lexikon*, melyet a szerkesztők szándékával (is) egybehangzóan méltán tekinthetünk nemcsak 'kultúrtörténeti adattárnak', kézikönyvnek, hanem a 'nemzet szellemi arca tükrének, formálójának' is, közelmúltban megjelent tizennegyedik kötete mintegy 43 'szöveg'-szócikket tartalmaz. E fogalmi szócikkek (s a hozzájuk kapcsolódó formai és tartalmi utaló címszók) a szövegvizsgálatokban érdekelt (rész)diszciplínák egységes szemléletében nyújtanak átfogó képet a szövegtudomány (szövegtan) tárgyáról, legfontosabb fogalmairól, történetileg kialakult kategóriáiról, továbbá céljairól és módszereiről.

A kötet 'szöveg' terminus technicusai (a tartalmi utalóktól itt eltekintve) a következők: *szöveg*, *szövegállandóság*, *szövegbetoldás*, *szövegdíszlet*, *szövegekví-*